FENOMENE FONETICE ÎN *EVANGHELIA* (1697) LUI ANTIM IVIREANUL
Phonetic Phenomena in Antim Ivireanu's Gospel (1697)

Roxana VIERU, Teaching Assistant,
"Al. I. Cuza" University of Iaşi

Abstract: The analysis of old texts written in Romanian is interesting and important for either linguists and for people who lack experience in linguistics. To know how a language evolved is to understand it in all its dimensions. Antim Ivireanu's Gospel (1697) has not been examined from a linguistic perspective and our intention – since we have finished transcribing the entire text – is to conceive an integral description of the text (referring to philological and linguistic aspects). In another article we discussed about a few interesting lexical elements that we found here. In this article we shall bring to your attention some of the phonetic phenomena that we have discovered in the above mentioned religious text.

Keywords: Antim Ivireanul, Gospel, linguistic analysis, phonetics, old text

În rândurile care urmează voi analiza câteva dintre fenomenele fonetice interesante întâlnite în textul propus; din lipsa spaţiului, prezentarea palierului fonetic al textului nu se va putea realiza în întregime. De altfel, pentru acurateţe, chiar în titlu am anunţat discutarea unora dintre fenomene şi nu o prezentare exhaustivă, din punct de vedere fonetic, a textului propus analizei.

1. Vocalism

- Prepoziţia *către* se prezintă în varianta apropiată de etimon, adică cea cu *ă* final justificat prin închiderea lui *a* neaccentuat din latinescul *contra,* ceea ce a generat românescul *cătră* (3^{r} / 1).
- Verbul *a blestema* şi derivatele sale cuprinse în textul mitropolitului Antim Ivireanul reflectă o tendinţă mai veche, al cărei izvor trebuie căutat un secol mai devreme, de a transforma pe *ă* etimologic (*blestema* < lat. pop. *blastimare* < lat. cl. *blasphemare*) în *e,* printr-un fenomen de asimilaţie regresivă. Singură, forma verbală de indicativ prezent persoana a şasea prezintă forma cu diftong *ea, bleastemă* (23^{v} / 2); toate celelalte forme prezintă în silaba accentuată *e*: *blestema* (91^{v} / 1) – *blestemat* (53^{v} / 2) – *blestemaţilor* (93^{r} / 1).
- Substantivul *năsip* cunoaşte o formă mai apropiată de etimon (bg. *nasip*), cu *ă* neevoluat încă la *i* prin asimilaţie, sub influenţa vocalei anterioare din silaba a doua. Această variantă fonetică, *năsip,* este o prelungire a celei folosite în secolul anterior[1]. Forma *nisip* a apărut întâi în graiurile munteneşti, şi-a făcut loc apoi în norma muntenească (din secolul al 17-lea) şi de acolo s-a răspândit în toate variantele de vorbire românească.
- Atrag atenţia asupra unor variante fonetice care atestă conservarea vocalei velare *ă,* precum *lăcui* (46^{v} / 2)*, nărod* (49^{r} / 1). Aceste variante, folosite şi în secolul anterior, sunt justificate prin etimologia însăşi a cuvintelor (*lăcui* < mg. *lakni, nărod* <

[1] Vezi Ov. Densusianu – *ILR* 2, p. 54.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

sl. *narodŭ*). Forma actuală a verbului *a locui* se justifică prin influenţa exercitată de substantivul (din familia sa de cuvinte) de origine latină *loc* (< lat. *locus*). Forma substantivală actuală *norod* se explică prin asimilaţie vocalică regresivă. *Sobor* (forma mai nouă la care s-a ajuns prin asimilaţie) alternează cu *săbor* (fonetism înregistrat cu un secol în urmă): *săborul* (95[r] / 1) / *soborul* (162[r] / 1). În substantivul *folos* (15[r] / 2) şi în verbul *folosi* (101[v] / 2) se constată trecerea la formele mai noi (nu există, în textul analizat, forme de tipul *fălos*); procesul de asimilaţie începuse să se manifeste cu un secol în urmă.

- Cuvintele care conţin *é* în poziţie *e* prezintă forme cu diftongarea sunetului de sub accent: *besearecii* (94[v] / 2), *curealele* (151[v] / 1), *deagetul* (162[r] / 2), *întunearecul* (1[r] / 1), *measele* (3[v] / 2), *peaşte* (12[v] / 2), *veadre* (180[r] / 1); *reale* (9[v] / 1); *zeace* (22[v] / 1); *cealealalte* (54[v] / 2) (în acest caz este diftongat şi *é* în poziţie *a*); *conteneaşte* (II[r]), *creadeţi* (3[v] / 1), *domneaşte* (I[v]), *iubeaşte* (5[r] / 2), *întreabe* (18[v] / 1), *mearge* (29[r] / 2), *purceade* (116[v] / 2), *veade* (144[r] / 2); *deaca* (149[r] / 1). Pentru Muntenia secolelor 16 şi 17, Gheorghe Ivănescu susţinea existenţa unei tradiţii grafice în privinţa notării cu slova *1*, însă admitea şi dublarea acestei grafii printr-o pronunţie reală (pronunţia fie cu diftong, *ea*, fie cu *e* deschis) cel puţin a claselor de sus (nu obligatoriu şi a celorlalte clase şi nu este obligatoriu ca o asemenea pronunţie să fi fost întâlnită în toate graiurile)[2].
- Alături de formele mai vechi *ceti* (151[r] / 1), *inema* (72[r] / 2) şi *neşte* (63[r] / 1) apar şi variantele *citi* (180[v]), *inima* (64[v] / 1) şi *nişte* (168[v] / 2). Formele mai noi se justifică prin asimilaţie sau disimilaţie vocalică. Înlocuirea lui *e* prin *i* s-a făcut iniţial sub impulsul venit din partea graiurilor, iar infuzia de astfel de elemente dinspre graiuri spre limba literară (normată) se poate constata în texte de pe la mijlocul secolului al 16-lea. În textele lui Antim Ivireanul scrise la începutul activităţii sale se observă că elementele *ceti, inema, neşte* apar destul de rar; pe măsură ce activitatea mitropolitului se intensifică, încep să apară şi elemente populare în limba textelor lui[3]. În *Evanghelia* de la 1697 apar cu precădere formele vechi, ceea ce înseamnă că autorul ei respecta aici mai mult norma decât în alte părţi.

Alternanţa se constată şi în prepoziţii şi în numeralul *dintâi*: forme vechi care conţin *e* şi forme mai noi, în care *e* urmat de nazală s-a închis la *i*. Astfel: *den* (169[v] / 2) / *din* (171[r] / 1), *dentru* (18[r] / 2) – *dintru* (21[r]), *pren* (5[r] / 1) / *prin* (16[v] / 1); *dentâi* (24[r] / 2) / *dintâi* (25[v] / 2). Variaţiile apar în texte din toate zonele. Pătrunderea formelor cu *i* dinspre graiurile munteneşti spre limba literară prinde tot mai mult teren în această zonă[4]. Cele mai numeroase forme în *Evanghelia* lui Antim Ivireanul sunt cele cu vocală închisă[5]. (În aceeaşi perioadă se preferau formele cu vocala închisă *i* în poziţie nazală şi în zona Moldovei.[6])

În cazul adverbului *denainte*, singura atestare este cea în varianta cu fonetism conservat: *denainte* (II[r]).

---

[2] Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2012, p. 211.
[3] Adina Chirilă, *Vocalismul*, p. 216.
[4] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99.
[5] Adina Chirilă, în articolul despre vocalism (la p. 217) observa că abia după 1705 se poate vorbi despre o preponderenţă a formelor novatoare, până atunci nefiind concludentă prevalenţa unor forme asupra celorlalte. Autoarea vorbeşte despre alternanţa fonetismelor şi include un tablou detaliat al fonetismelor din textele analizate ale lui Antim Ivireanul.
[6] *ILRL*, p. 298.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

- Forma etimologică *strein* (13^{r} / 1) este unica înregistrată în textul analizat. De altfel, acesta era, în acea perioadă, fonetismul cel mai răspândit. Cel cu *ă* este şi el înregistrat în texte, dar mult mai rar[7].
- Baza velarizantă a românei a determinat trecerea lui *i* la *î* în verbul *intrând* (> *întrând*). Se constată o singură ocurenţă a formei justificate etimologic *intrând* (172^{r} / 1) (*intra* < lat. *intrare*) şi multe forme verbale cu iniţială velară *întrând* (172^{r} / 1).
- În cazul cuvântului *drept* şi a derivatelor sale se observă alternanţa formelor mai vechi, justificate etimologic (< lat. *directus*), cu cele mai noi, care prezintă sincopa lui *i* (o inovaţie provenită din unele graiuri munteneşti ce s-a strecurat în norma muntenească şi apoi s-a generalizat): *direpт* (8^{r} / 2) – *direptul* (122^{v} / 2) – *direptului* (121^{r} / 2) – *nedirept* (83^{r} / 1) – *direptate* (117^{r} / 1) – *direptatea* (115^{v} / 1) – *direptăţii* (39^{r} / 2) – *direptăţile* (139^{r} / 1) – *îndireptare* (8^{r} / 2) – *nedireptăţi* (108^{r} / 1) – *nedireptăţii* (73^{v} / 1) – *îndirepta* (18^{r} / 2) – *îndireptaţi* (2^{r} / 1) – *îndirepteaze* (76^{r} / 1) / *derept* (105^{r} / 1) / *drept* (23^{r} / 2) – *dreptului* (34^{v} / 1) – *dreptate* (18^{r} / 2) – *dreptatea* (23^{r} / 1) – *nedreptate* (9^{v} / 2) – *nedreptăţii* (86^{v} / 2) – *îndrepta* (36^{r} / 2) – *îndreptat* (28^{r} / 2) – *îndreptaţi* (180^{v}). Formele cu sincopă sunt frecvente în texte scrise în Ţara Românească; celelalte forme se întâlnesc din ce în ce mai rar cum ne apropiem de sfârşitul secolului al 18-lea[8]. Ivănescu afirmă[9] că formele vechi, cu *i* nesincopat, s-au folosit (după model maramureşean, ardelenesc şi crişean) până pe la 1720, dar apoi au dispărut.
- Introducerea lui *i* epentetic[10] (sau anticiparea sunetului palatal din silaba finală[11]) în cuvintele de origine latină de tipul *câini, pâini, mâini* este o inovaţie muntenească din secolul al 16-lea. Aceste forme, care conţin diftongul *îi*, s-au prelungit şi în secolul următor în această zonă şi au început, treptat, să se generalizeze. Ion Gheţie[12] remarcă faptul că spre anul 1750 se scria numai cu *îi* în Muntenia. În *Evanghelia* de la 1697, Antim notează numai cu diftong substantivul *câinii* (52^{r} / 2), însă substantivele *pâine* şi *mâini* le scrie cu ambele forme: *pâne* (2^{v} / 2) / *pâine* (33^{v} / 1) – *pâini* (35^{r} / 2), *mânile* (1^{v} / 1) / *mâini* (57^{v} / 2).
- Cuvintele care conţin *ii* (în verbul *a primi ii* se află în hiat sau constituie diftong – părerile lingviştilor sunt împărţite) apar alături de cele cu grupul vocalic redus: *priimit* (110^{r} / 1) / *primit* (109^{v} / 2), *apropiiat* (167^{v} / 1) / *apropiat* (22^{v} / 2), *înviia* (5^{v} / 1) / *învia* (75^{r} / 2), *Mariia* (92^{r} / 2) / *Maria* (92^{r} / 2), *chiiamă* (161^{r} / 1) / *chiamă* (162^{r} / 1), *miiare* (151^{v} / 1) / *miare* (151^{r} / 1), *viiaţă* (81^{v} / 2) / *viaţă* (8^{r} / 1). Câteva cuvinte apar cu formă unică: *bucuriia* (109^{v} / 1), *curăţeniia* (59^{v} / 1), *mărturiia* (4^{r} / 2), *priiatenii* (23^{v} / 2). Formele cu *ii* s-au menţinut până la sfârşitul epocii literare vechi. Scrierea verbului *priimi* şi a derivatelor de la el este posibil să fi fost scrise cu *ii* pentru un timp mai îndelungat doar în baza tradiţiei grafice, fără a reflecta întotdeauna o realitate fonetică, scriptorii urmând modelul slav (rom. *priimi* < sl. *priimati*); aşadar forma cu *ii* stă mai aproape de etimonul său. În privinţa celorlalte cuvinte menţionate mai sus în acest paragraf este posibilă notarea

[7] Vezi şi *ILRL*, p. 296.
[8] Vezi Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 101; *BD*, p. 335; *ILRL*, p. 298.
[9] Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 580.
[10] Idem, *ibidem*, p. 580.
[11] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99.
[12] *ILRL*, p. 302. Vezi discutarea problemei şi în *BD*, p. 331.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

lor cu *ii* în baza unei transcrieri fidele a rostirii: în cazul unui hiat în care primul element este *i,* iotul acesta (cu care se termină o silabă) se reia la începutul silabei următoare.

- Alternanţă vocalică am constatat şi în cazul substantivului *ucenici*, ca şi în alte contexte fonetice întâlnite în *Evanghelie*. Ocurează în text forma *ucinicii* (12^{v} / 2) alături de *ucenicii* (6^{v} / 1). Închiderea spontană a lui *e* medial aton la *i* se întâlneşte în texte din toate zonele – cu precădere în *Biblia de la Bucureşti* şi mai rar în alte texte – iar spre sfârşitul secolului al 17-lea se întâlneşte din ce în ce mai rar[13].
- Ca inovaţie pornită dinspre graiurile munteneşti[14], trecerea lui *î* (justificat etimologic) la *u* (cel mai probabil labializarea datorându-se sunetului următor[15]) se poate nota în verbele *umple* (< lat. *impleo, -ere*), *umfla* (< lat. *inflo, -are*) şi *umbla* (< lat. *ambulo, -are*): *umplut* (176^{r} / 2), *umfla* (6^{r} / 2), *umblă* (176^{r} / 2). Totuşi, alături de aceste forme se poate observa (doar) pentru primul verb şi forma mai veche *împluiu* (13^{r} / 2) (2 ocurenţe faţă de 70 ale formei noi), pe care o regăsim în texte scrise în secolul anterior.
- Verbul *porunci* şi substantivul derivat *poruncă* sunt folosite de cărturarul muntean la fel cum le folosim astăzi, deşi în zona Munteniei (ca şi în SV Transilvaniei şi în Banat[16]) în acea perioadă se foloseau şi formele *porânci, porâncă*, obţinute prin disimilare vocalică. În textul analizat se pot observa forme precum: *porunca* (I^{r}) – *poruncă* (I^{v}) – *poruncile* (17^{r} / 1) – *poruncilor* (34^{r} / 1) – *poruncit* (17^{v} / 2) – *poruncesc* (8^{r} / 1) – *porunceaşte* (29^{r} / 1) – *poruncind* (25^{v} / 2).
- Trecerea lui *u* la *o* în *preot* este consemnată în special în textele munteneşti[17] scrise în secolul al 17-lea. *Evanghelia* de la 1697 oferă numai exemple cu *o*: *preot* (72^{r} / 2).

2. Consonantism

- Pe linia impusă de norma literară muntenească[18], labialele sunt urmate de vocale anterioare şi nu de cele posterioare: *mergând* (105^{v} / 1), *iubesc* (96^{v} / 1), (prepoziţia) *pe* (104^{v} / 1).
- *R* este notat moale în mod consecvent în cuvinte derivate pe terenul limbii române cu sufixele *-ariu, -toriu*: *oblăduitoriu* (I^{r}), *portariul* (164^{r} / 2), *mântuitoriul* (149^{v} / 1), *purtătoriu* (156^{r} / 1). Vibranta este notată astfel şi în cuvinte de tipul *ceriul* (35^{r} / 1) sau *moriu* (90^{v} / 2), după modelul[19] cuvintelor de origine latină terminate în *-orium, -arium*. Pentru secolele al 15-lea şi al 16-lea se consemnează[20] ca preponderentă, în textele munteneşti, rostirea moale a lui *r* în contextele fonetice menţionate. Analizând texte scrise în aceeaşi zonă în secolul al 17-lea, texte aparţinând diverselor registre, autorii lucrării *Baza*

[13] Vezi *ILRL*, p. 297 şi *BD*, p. 331.
[14] Vezi *ILRL*, p. 299; Ion Gheţie arată aici că fenomenul se înregistrează şi în texte moldoveneşti şi transilvănene după anul 1700 (mai mult spre jumătatea secolului al 18-lea). Vezi şi Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99; autorii adaugă că formele cu *î* constituiau norma în toate zonele şi că singure, cronicile muntene nu înregistrează decât formele noi. Vezi şi *BD*, p. 335.
[15] Confruntarea părerilor privitoare la această transformare se poate urmări în *GD*, p. 104. La cele spuse acolo se poate adăuga şi părerea lui Al. Philippide exprimată în *Originea românilor*, II, p. 96: „Cîteodată *ă, î* se prefac în *o, u* supt influinţa unui *o, u* din silaba următoare".
[16] *ILRL*, p. 301.
[17] *ILRL*, p. 301.
[18] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 101.
[19] *GD*, p. 207; *ILRL*, p. 295.
[20] *GD*, p. 207.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

dialectală a românei literare[21] observă că *r* muiat este foarte des întâlnit (dar nu exclusiv) în textele religioase tipărite, apare des în cronici şi foarte rar în documentele de cancelarie. Textele lui Antim Ivireanul din prima parte a activităţii sale (perioadă căreia îi aparţine şi textul de faţă) se înscriu pe direcţia impusă de norma literară (normă care se află într-un continuum cu cea din perioada anterioară); în partea a doua a activităţii se constată amestecul de forme literare cu cele populare[22].

Diftongul *ea* din sufixul verbal de indicativ prezent al verbelor de conjugarea a patra cu radicalul terminat în *-r e*ste redus la *-a*: *uraşte* (8^{r} / 2), *pâraşte* (6^{r} / 1). Astfel de forme sunt specific munteneşti, în celelalte zone înregistrându-se *r* moale. Spre jumătatea secolului al 18-lea s-au impus fonetismele munteneşti în toate zonele româneşti[23].

Alături de forma *strâmtă* (141^{r} / 1), care se întâlneşte în texte din toate zonele, se înregistrează şi fonetismul *strimtă* (79^{r} / 2), specific Ţării Româneşti (şi întâlnit exclusiv[24] în texte din această zonă).

Ca şi în perioada precedentă, formele de tipul *răsipi, rădica* se menţin şi în secolul al XVII-lea aproape de etimoanele lor (bg. *razsipja*, scr. *rasipati*; lat. *eradicare*) în toate zonele româneşti. În textele munteneşti începe să se întrevadă inovaţia (trecerea lui *ă* la *i*)[25] datorată contactului limbii literare cu graiurile locale, însă *Evanghelia* lui Antim este conservatoare în această privinţă, respectând norma atunci în uz.

Prepoziţiile *pe* şi *peste* ocurează atât cu fonetismele vechi (*pre* (172^{r} / 1), *preste* (71^{r} / 1), mai aproape de etimoanele latine *per*, *per-extra*), cât şi cu cele mai noi (*pe* (86^{v} / 1), *peste* (91^{v} / 1)). De altfel, alternanţa acestor două tipuri se poate constata în toate textele lui Antim Ivireanul[26]. Variantele de tipul *pre, preste* sunt forme culte, aparţinând normei, celelalte sunt reflectări ale rostirii populare. Ion Gheţie este de părere că redarea de tipul *pre, preste*, s-a realizat, probabil, în virtutea tradiţiei grafice şi nu în baza realităţii fonetice; singura zonă unde autorul este convins că se utilizau, la vremea respectivă, fonetismele vechi este Banatul, pentru că ele se întâlnesc şi astăzi în această zonă[27].

Deşi prepoziţia *spre* (2^{r} / 2) apare în exclusivitate în varianta pe care o cunoaştem astăzi, în compusul *doisprăzeace* (1^{v} / 2) se constată exclusiv varianta cu vibranta urmată de velară.

- Din notarea cuvintelor care conţin şuierătoarea dentală *s* se observă că aceasta era rostită fie moale, fie dur, în contexte din cele mai diverse. Astfel: *seară* (4^{r} / 2) – *îndeseară* (2^{v} / 1) / *sară* (35^{r} / 1) – *îndesară* (29^{r} / 1), *semn* (78^{v} / 1) – *însemnat* (6^{v} / 1) – *însemnând* (15^{v} / 1) / *sămn* (7^{r} / 2) – *însămna* (4^{r} / 2) (pentru aceste cuvinte există mai multe ocurenţe cu *s* moale); *asemăna* (27^{r} / 1) / *asămăna* (28^{r} / 1), *singur* (6^{r} / 1) / *sîngur* (10^{r} / 2) – *sîngure* (2^{r} / 1), *simbete* (4^{r} / 2) / *sîmbetele* (14^{r} / 2) – *sîmbătă* (20^{v}), *singe* (1^{r} / 2) / *sînge* (32^{v} / 2) (pentru aceste cuvinte există mai multe atestări cu *s* dur). Cu excepţia lui *asemăna* şi *singur* (în cazul cărora există mai multe ocurenţe cu *s* dur), la toate exemplele predomină forma

[21] *BD*, p. 336.
[22] Vezi articolul Adinei Chirilă referitor la consonantism (p. 125-127).
[23] *ILRL*, p. 311-312.
[24] *GD*, p. 202.
[25] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99.
[26] Adina Chirilă, *Consonantismul*, p. 127-128.
[27] *ILRL*, p. 312.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

justificată etimologic (sunt dezvoltări care pornesc de la lat. *seram*, lat. *signum*, lat. *assimilare*, lat. *singulus*, sl. *sonbota***,** lat. *sanguis*).

Sufixul verbal de perfect prezintă două forme fonetice: *zise* (2^{r} / 2) – *ziseră* (2^{r} / 2) / *zisă* („Aflat-au Filipp pre Natanail şi zisă lui") (3^{r} / 1). La fel şi sufixul verbal de indicativ prezent: *mărturisească* (34^{v} / 1) / *mărturisască* (1^{r} / 1).

Pronumele reflexiv cunoaşte alternanţa între formele cu *s* moale şi cele cu *s* dur (mai numeroase sunt ultimele): *sculîndu-se* (2^{v} / 2) – *sculîndu-să* (2^{r} / 1).

În cazul cuvintelor-bază *semăna* şi *sete* şi a derivatelor lor se constată utilizarea exclusivă a formelor cu fricativa dentală dură în primul caz (*sămănat* (31^{v} / 1) – *sămănătoriul* (30^{v} / 1)), respectiv moale în cel de-al doilea caz (*înseta* (7^{v} / 1) – *însetoşa* (11^{r} / 2)).

Velarizarea vocalelor anterioare precum şi pronunţarea de tipul *singe, simbete* era specifică zonelor nordice în perioada aceea[28]; în Muntenia, în textele tipărite se poate constata că rostirea moale este majoritară, dar nu singura (abia în secolul al 18-lea rostirea dură în această zonă a devenit excepţională)[29].

- Fricativele *ş, j* ilustrează aici oscilaţii între o rostire dură şi una moale: *grija* (72^{v} / 1) / *grije* (46^{v} / 1)*, şădea* (72^{v} / 2) */ şedea* (155^{r} / 2), *deşărt* (36^{r} / 2) / *deşert* (23^{r} / 1), *înşăla* (50^{v} / 1) / *înşela* (50^{v} / 1), *oraşă* (34^{v} / 2) / *oraşe* (51^{r} / 1). Sufixele gramaticale verbale sunt în general de forma *–aşte*, dar apare şi o excepţie în care acest sufix conţine diftongul *–ea*: *ruşaşte* (35^{r} / 1)*, slujaşte* (94^{r} / 1)*, grijaşte* (24^{r} / 2) / *grijeaşte* (71^{r} / 2). Astfel de inconsecvenţe de care apar în *Evanghelia* de la 1697 se observă în texte din toate zonele[30]. Toate textele lui Antim Ivireanul prezintă fonetisme de ambele tipuri: unele conforme cu norma (cele cu şuierătoarele prepalatale moi), altele conforme unor rostiri populare din zona în care trăia mitropolitul (cele cu şuierătoarele prepalatale dure)[31]. În Muntenia, formele cele mai des întâlnite în secolul al 17-lea erau cele cu şuierătoarele urmate de velare sau de *a*; în *BB* consoanele discutate oglindesc o rostire cu precădere dură[32]. Aceeaşi este situaţia şi în textul avut în vedere: *şarpe* (67^{r} / 2), *şapte* (67^{v} / 2), *şase* (4^{v} / 2), *greşale* (43^{r} / 1), pronumele reflexiv în dativ în forma *ş-* (*ş-au adus aminte* (119^{v} / 2)).
- Textul înregistrează alternanţa *z* dur – *z* moale: *Dumnezău* (14^{r} / 1) / *Dumnezeul* (34^{r} / 2). Norma muntenească din secolul al XVII-lea impunea notarea unui *z* muiat, însă în unele texte din Ţara Românească se întrevede influenţa moldovenilor prin apariţia unor forme cu vocalele anterioare velarizate[33]. Antim Ivireanul a notat şi în alte texte (ca şi în acesta) atât formele care atestă rostirea moale a consoanei, cât şi cele cu rostirea dură.
- Africata *dz* nu apare în text; în cuvintele de origine latină, *dz* evoluase deja la *z* în Ţara Românească în acea perioadă: *Dumnezău* (125^{r} / 1)*, ziseră* (2^{v} / 2), *boteza* (37^{v} / 2), *auzise* (81^{v} / 1)*, şezut* (12^{v} / 2) etc.
- Se atestă spirantizarea africatei palatale *ĝ* provenită din contexte fonetice latineşti variate: *j + o / u* (*judeţului* (45^{r} / 2), *judeca* (61^{r} / 1), *jura* (91^{v} / 1), *jurământ* (23^{v} /

[28] *ILRL*, p. 309-310; Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99.
[29] *BD*, p. 332.
[30] În *ILRL*, la p. 313, se specifică totuşi că în Moldova existau numai rostiri moi.
[31] Un tablou ilustrativ al variaţiei în texte vezi la Adina Chirilă, *Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara", seria Ştiinţe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 129-130.
[32] *BD*, p. 333.
[33] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 101; *ILRL*, p. 309-310.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

1)); *d + e / i + ó / ú* (*jos* (57^{v} / 2)). Situaţia se prezintă uniform la toţi membrii familiilor de cuvinte mai sus menţionate. În cazul verbului din familia substantivului *jur* (care presupune contextul latinesc *g + y + u*) se observă alternanţa formelor cu fricativă alături de cele cu africată: *încunjuraţi* (107^{v} / 2) – *încunjurat* (174^{r} / 2) / *încungiuraţi* (40^{v} / 1), *încungiurând* (51^{r} / 1), *încungiura* (76^{r} / 2), *încungiurat* (145^{r} / 2)[34]. Ion Gheţie[35] demonstrează că în Ţara Românească, în secolul al 15-lea, existau forme cu africată concurente celor cu fricativă; în secolul al 16-lea, preponderente erau cele cu fricativă (africata poate fi remarcată doar în texte din Oltenia). Gheorghe Ivănescu[36] precizează că, în secolul al 17-lea, specific munteneşti sunt forme ale cuvintelor menţionate care conţin *j* în loc de *ĝ*. Evoluţia la *j* a africatei *ĝ* rezultată din contextele precizate a fost posibilă şi s-a generalizat (pe întreg teritoriul locuit de români) în virtutea legilor fonetice, dar şi datorită influenţei exercitate de norma muntenească[37].

- În verbul de origine latină *deschide* (< lat. *descludere*) se observă conservarea fonetismului înregistrat şi în epoca mai veche *deşchide*, o formă justificată etimologic, în a cărei evoluţie fonetică se constată afectarea lui *s* datorită contactului cu sunetul *k'* (prin acomodare la un sunet palatal), el însuşi rezultat al evoluţiei (palatalizării) grupului *cl* din latina populară. Cu o singură excepţie, care provine din zona Banat-Hunedoara, toate textele din epocă aveau forme cu *ş*[38].
- În cuvinte de origine slavă şi maghiară, sunetul etimologic *h* nu a fost întotdeauna conservat.

Urmărind verbul *pofti* (< sl. *poh\t1ti) în întreg textul, am observat că sunt utilizate ambele forme fonetice posibile: *poftit* (93^{v} / 2) / *pohti* (74^{v} / 1), *pohtind* (30^{r} / 2), *pohtiia* (66^{r} / 2), *pohtit* (31^{v} / 1). Substantivul derivat *poftă* prezintă, de asemenea, alternanţa *h-f*: *pohtă* (111^{v} / 1) / *poftă* (93^{v} / 2). Cu un secol înainte ca această *Evanghelie* să fie tipărită, prezenţa labio-dentalei *f* în cuvintele discutate nu fusese o caracteristică a textelor munteneşti[39]. Nu a fost nici în secolul următor, când formele fonetice admise drept normă erau cele cu *h*. De exemplu, în *BB* (textul muntenesc scris în 1688), formele înregistrate erau cele care conţineau exclusiv sunetul laringal[40]. Mai mult, celelalte texte ale lui Antim prezintă ambele tipuri de fonetisme, dar cele cu sunetul etimologic conservat sunt preponderente[41]. Putem deduce de aici că autorul a folosit formele etimologice (în număr mai mare, în textul analizat, decât celelalte) în virtutea normei din Ţara Românească, iar pe cele noi în baza a ceea ce auzea în graiuri locale.

Vifor (< vsl. vihor\ < vih\r\) şi *viclean* (< mag. *hitlen*) (de asemenea şi celelalte cuvinte din familia acestuia) reflectă aceeaşi oscilaţie între vechi şi nou, însă se constată un regres al fonetismelor vechi, justificate etimologic. Cel de-al doilea lexem discutat şi familia sa

[34] Ion Gheţie (în *ILRL*, p. 314) afirmă că substantivul *jur* şi derivaţii de la el menţin africata până la începutul secolului al 18-lea.
[35] *GD*, p. 197-199.
[36] Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 2000, p. 580.
[37] *ILRL*, p. 314.
[38] Idem, *ibidem*, p. 314.
[39] *GD*, p. 218.
[40] *BD*, p. 336.
[41] Adina Chirilă, *Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara", seria Ştiinţe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 131.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

prezintă un interes ridicat cu atât mai mult cu cât în ele se oglindeşte (parţial[42]) şirul evolutiv al formelor de la etimoane la formele contemporane. Astfel, se observă ocurenţa formelor etimologice *hiclean* (68^{v} / 1), *hicleşug* (77^{r} / 2), alături de formele intermediare *ficlean* (24^{v} / 1), *ficleşug* (45^{v} / 2), sfârşind cu apariţia formei pe care o rostim astăzi *vicleşugul* (106^{v} / 2). În acest sens, *Evanghelia* lui Antim Ivireanul se situează departe de norma lingvistică muntenească din moment ce formele fonetice care conţin fricativa sonoră sunt aici în număr extrem de mic, în timp ce ele erau predominante în epocă (aşa cum se desprinde din textele scrise[43]). În alte texte purtând semnătura lui Antim se constată utilizarea, cu precădere, a formelor conforme cu tendinţa generală[44].

În timp ce substantivul *zăduh* (161^{r} / 1) se ţine aproape de forma sa originală (< vsl. *zad8ha), substantivele *praful* (< vsl. prah\) (176^{v} / 1) şi *vârful* (< vsl. vr\h\) (66^{r} / 2) prezintă rezultatul transformării *h* > *f* .

În ceea ce priveşte cuvintele de origine latină, ele sunt înregistrate cu fricativă labio-dentală surdă; aceste cuvinte nu au trecut prin procesul de palatalizare, astfel încât au această consoană neafectată: *fiiul* (47^{r} / 2), *fier* (68^{r} / 1), *fierile* (43^{r} / 1), verbul *a fi – va fi* (49^{v} / 1), *fiind* (46^{v} / 1), *să fie* (47^{v} / 2), *fii* (imperativ) (49^{r} / 1) etc. Formele cu *f* palatalizat atunci când era urmat de iod erau preponderente în Moldova, însă nu lipseau cu desăvârşire din celelalte texte[45]. Fonetismele întâlnite în *Evanghelia* lui Antim sunt, astfel, în concordanţă cu direcţia generală, ba încă depăşesc epoca prin faptul că sunt exclusive.

- Vechile forme fonetice care conservă grupul de consoane *sv* prezent în etimoanele de origine slavă pot fi remarcate în texte scrise în secolul al 17-lea în Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara şi în Oltenia (mai puţine); formele utilizate în Muntenia sunt aproape exclusiv cele cu fricativa sonoră adaptată la sunetul precedent (*sv* > *sf*) [46]. Antim îşi înscrie textul pe linia celor scrise în aceeaşi zonă, notând preponderent *sf*: *sfânt* (36^{r} / 1), *sfătui* (22^{v} / 1), *sfătuise* (104^{v} / 2), *sfătuiaşte* (73^{r} / 1), *sfeatnic* (96^{r} / 1), *sfeaşnic* (143^{v} / 2), *sfârşi* (26^{v} / 1), *sfârşiia* (63^{r} / 2), *sfârşind* (58^{r} / 1), *sfârşit* (26^{r} / 2), *sfârşire* (180^{v}), *sfârşiturile* (106^{v} / 1), *sfârşitul* (44^{r} / 1), *sfârşeniia* (140^{v} / 1), *sfârşeniii* (106^{r} / 1). Există o singură ocurenţă a unei forme fonetice care este apropiată de cea etimologică: *sveatnic* (6^{v} / 2). Ion Gheţie, Alexandru Mareş şi Alexandru Rosetti admit posibilitatea ca în această perioadă (şi în secolul următor), acolo unde apare alternanţa *sf*-*sv*, cei care au redactat textele să fi notat v în virtutea tradiţiei grafice (după modelul slav)[47]. În secolele al 14-lea şi al 15-lea se înregistrau exclusiv forme cu *sv*, iar în secolul al 16-lea grupul începuse deja să evolueze la *sf*, aşa cum se desprinde din texte[48].

Cuvintele de altă origine (decât slavă) conţin grupul consonantic *sf*, neafectat de o eventuală hipercorectitudine: *dăsfătăciune* (cuvânt de origine necunoscută) (160^{r} / 1), *sfâşiem* (provenind din mediolatinul *exfasciare*) (126^{v} / 1) şi *sfărâma* (39^{v} / 1), (de origine nesigură),

[42] Parţial şi nu integral întrucât nu se înregistrează ocurenţa unor fonetisme care să conţină grupul *tl* etimologic (*viclean* < mag. *hitlen; vicleşug* < mag. *hitlenşeg*). De altfel, pentru secolul al 17-lea există foarte puţine mărturii scrise ale folosirii unor fonetisme cu grupul *tl* (vezi, în această problemă, *ILRL*, p. 317).
[43] *ILRL*, p. 316.
[44] Chirilă, Adina, *Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul*. *(II) Consonantismul*, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara", seria Ştiinţe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 120.
[45] Munteanu, Ţâra, *ILRL*, p. 99-100; *ILRL*, p. 306.
[46] *ILRL*, p. 317.
[47] GD, p. 137; Rosetti, vol. IV, V, VI, p. 262.
[48] *GD*, p. 136.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)

sfărâmaţi (58[r] / 1), *sfărâmat* (127[r] / 1), *sfărâmând* (72[r] / 1) – şi derivatele *sfărâmituri(le)* (12[v] / 2), *sfărâmarea* (61[v] / 1).

- Se constată menţinerea fonetismului etimologic în verbul *rumpe* (< lat. *rumpere*), fonetism cu largă răspândire în epocă[49]. Alături de aceasta apare şi varianta mai nouă, a cărui primă atestare[50] datează din secolul al 16-lea şi este înregistrată în *Fragmentul Todorescu,* text provenit din zona Banat-Hunedoara.

În *Evanghelia* lui Antim Ivireanul se surprind unele elemente fonetice generale în epocă, altele specifice Ţării Româneşti, constituind fapte de limbă literară muntenească, iar altele reprezintă abateri de la normă, rezultat al influenţei graiurilor populare asupra limbii mitropolitului.

Bibliografie

Chirilă, Adina, *Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observaţii asupra vocalismului*, în *Lucrările Conferinţei Naţionale „Text şi discurs religios”*, Iaşi, 5-6 decembrie 2008, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, 2009, p. 213-221. [= Adina Chirilă, *Vocalismul*].

Chirilă, Adina, *Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara”, seria Ştiinţe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 118-134. [= Adina Chirilă, *Consonantismul*].

Densusianu, Ovid – *Istoria limbii române,* vol. II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961 [= Ov. Densusianu – *ILR2*].

Gheţie, Ion (coordonator), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780),* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997 [= *ILRL*].

Gheţie, Ion, Mareş, Alexandru, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1974 [= *GD*].

Gheţie, Ion, *Baza dialectală a românei literare,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975 [= *BD*].

Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 2000.

Ivănescu, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, 2012 [Ediţia a II-a revăzută].

Munteanu, Ştefan, Ţâra, Vasile, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983 [= Munteanu, Ţâra, *ILRL*].

Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, vol. al II-lea, Tipografia *Viaţa românească*, Iaşi, 1923 [= Al. Philippide, *Originea românilor*, II].

Rosetti, Al., *Istoria limbii romîne*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bucureşti, vol. I (1960), III (1962), IV, V, VI (1966) [ultimele trei volume sunt publicate împreună].

[49] *ILRL*, p. 317. În *BD*, p. 336, Ion Gheţie adaugă faptul că păstrarea lui *m* în *rumpe* este o caracteristică secundară a dialectului vorbit în Ţara Românească.
[50] *ILRL*, p. 317.

BDD-A23387 © 2013 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:01:25 UTC)